

КНЕЗ МИЛОШ ПРЕМА ПОРТИ И НАРОДНИМ ПОКРЕТИМА У ТУРСКОЈ 1828—1839. ГОДИНЕ

Једно од важнијих питања српске историје прве половине XIX века јесте и политика Србије према народним покретима у Турској. Та политика имала је два вида иступања: однос према устаничким и револуционарним догађајима, и однос према Порти.

У зависности од многих чинилаца унутрашњег развика, као и међународног положаја, Србија првог и другог устанка заузимала је овај став полазећи пре свега од непосредних интереса одржања и даљег развика свог државног (у време првог устанка) односно свог (под Милошем Обреновићем) аутономног статуса, али не занемарујући при томе ни мисао о ослобођењу целог српског народа од турске власти. При погоднијим општим приликама, пре свега у међународној политичкој ситуацији, али и при срећенијем унутрашњеполитичком стању, та мисао о ослобођењу прелазила је уже оквири националноослободилачке борбе само српског народа и израстала у шире концепције сарадње и са нетурским балканским народима за рушење власти турске царевине у њеним европским провинцијама.

За време првог српског устанка, нарочито између 1806. и 1809. године, али и касније, а под кнезом Милошем између 1828. и 1838, могло би се чак рећи да је постојала и сасвим озбиљна намера врховних српских управних (државних) власти да се не само даља еманципација већ и сама егзистенција ослобођене Србије услови и доведе у зависност од даљег опстанка турске царевине у областима насељеним српским народом.

Свакако, имајући пред очима важност материјалних снага у међусобним политичким односима, Србија је према Турској, у различитим фазама своје историје прве половине XIX века, изграђивала и различите методе политичког рада на њеном рушењу или бар слабљењу, почев од примања многобројних струја миграционих кретања и културно-просветног помагања буђења хришћанских поданика царства па све до стварања илегалних политичких организација и оружаног преношења сопствене борбе у дубину Турске, као што је то најизразитије било за време Карађорђевићих похода изван Србије.

С обзиром на знатно измењене опште прилике и посебне односе између Србије и Турске, засноване на резултатима српско-турских борби у другом устанку 1815. године и политичком споразуму са Марашли Али-пашом, кнез Милош је, супротно Карађорђу, спроводио једну посебну националну политику према Порти и турском царству, за коју се исто тако може рећи да је била добро промишљена, далековида и са наглашеном револуционарном суштином, ако не по непосредном дејству и конкретним тренутним резултатима, а оно свакако по великом, уочљивом

вом и снажном политичко-моралном утицају који је она вршила на већи део становништва свих балканских народа.¹ Та и таква политика Милошева остављала је траг на свест људи и на развитак политичких прилика и односа у европској Турској, не само у Босни и Старој Србији већ и у Македонији и Бугарској, па — у начелу — чак и међу Арбанасима, Цинцарима и Грцима. Порта је била свесна оне суптилне и далекосежне по циљевима политичке инфилтрације коју је Милош Обреновић вршио у њеним провинцијама и међу њеним поданицима, и то је остало забележено у историјским изворима и казивањима. Штавише, Порта је била не само склона да поверује у Милошеве намере да потајно политички дела у Турској већ је, чак, била чврсто уверена да је, у већем броју од неколико крупнијих народних буна и устанака, кнез — на овај или онај начин — узимао директног учешћа у рушењу турске власти. И неки домаћи извори, а нарочито страна — европска сведочења, казивали су о оваквој политичкој оријентацији Милошевој према Турској односно према политичкој делатности њених хришћанских народа. Сам Милош — у неким изјавама — није крио, без обзира на службене изјаве и формални лојалан однос према Порти као сизерну аутономне и трибуларне Кнежевине Србије, да је интимно био велики непријатељ власти турске царевине на Балканском полуострву.

Тако је кнез Милош, у периоду између 1828. и 1838. године, користећи општу кризу турског царства и велико незадовољство његових балканских народа, постао знатан чинилац у разрешавању турско-хришћанских супротности и у формирању балканске политике четврте деценије XIX века, довршавајући тако и започети процес еманципације Србије после 1815. године.²

I

Руско-турски рат 1828/29. године био је од пресудног значаја за политички однос кнез Милош — Порта, и јужнословенски народи — турско царство. Још више, у овом смислу, значиле су победа руске војске и одредбе Једренског уговора из 1829. године, којим је Турска, прихватајући потпуни пораз на бојишту и по себе неповољне клаузуле мира, у ствари била стављена под стварни протекторат Русије. Природна последица новог односа Порте према руском двору био је Ункјарискелески уговор из 1833. године, који је Русији давао велике дипломатско-политичке предности у турском царству.³

Из овог узмицања Турске пред Русијом на генералној линији разрешавања Источног питања, изазваног још Грчким устанком, затим Акерманском конвенцијом 1826. године, проистицали су и основни услови за остваривање потпуне аутономије Србије, што је нашло одраза у закључивању Једренског уговора (у 6. тачки, која се односила на Србију)

¹ Видети детаљније: Владимир Стојанчевић, *Политички погледи кнеза Милоша Обреновића на питање ослобођења балканских народа*, *Историски часопис*, IX—X, Београд, 1959, 345—362.

² В. Стојанчевић, *Милош Обреновић и његово доба*, Београд, 1966, 317—323.

³ Од наших писаца Једренски уговор и његов значај за Србију подробије је обрадио Мих. Гавриловић, *Милош Обреновић*, III, Београд, 1912, 115—123, а од странах Dr. G. Rosen, *Geschichte der Türkei von dem Siege der Reform im Jahre 1826 bis zum Pariser Tractat . . .*, I, Leipzig, 1866, 108—109.

и, посебно, у султановим хатишерифима из 1829. године, којима је Порта признала Србији право на самосталну унутрашњу политичку егзистенцију. Од 1830. године Србија, у ствари, почиње да води одређени курс у својој спољној политици, којом је све до 1839. руководио кнез Милош Обреновић.⁴

Међутим, у односу на турско царство и његове јужнословенске поданике, кнез Милош је — независно од расплитања односа српске аутономије и турске власти у Београдском пашалуку — још за време руско-турског рата започео са активнијом политичко-пропагандном инфилтрацијом у суседним турским провинцијама,⁵ отварајући на тај начин нови процес слабљења турске власти на спољним границама Србије. Намера је била јасна, премда не и јавна: најпре створити проблем за турску управу међу њеним поданицима, а затим ослабити непосредни турски притисак на Београдски пашалук. Природно, кнез Милош је могао ући у овакву комбинацију политичких односа са Портом само зато што су главне снаге турске царевине биле ангажоване у рату против Русије, ризикујући тиме да, у случају да Турска добије рат, доведе у опасност дотадашњи степен развика Србије, односно претендујући да, у случају победе Русије, за Србију добије велике предности. Ангажујући се против Турске, кнез Милош је, у ствари, истицао — разуме се, конспиративно — своје право да се и сопственим силама бори за остварење потпуне српске аутономије, односно да у случају пропасти Турске, а при повољним међународним односима, покуша извести ослобођење српског народа.⁶ При томе, он је планирао да успостави везе, и успостављао их, са свим политичким и друштвеним снагама које су биле спремне и способне да се ангажују на делу рушења турске власти на Балканском полуострву.⁷

У оваквом процењивању ствари, а полазећи од стварности руско-турског рата, кнез Милош је ступио у везу са представницима балканских Словена у Старој Србији, Македонији, Бугарској, Босни, затим са северним Арбанасима, а одржавао је везе и са представницима грчке емиграције у Србији.⁸ Да то постигне, није му било тешко, пошто су привредна кретања и трговачке везе балканских турских провинција са Средњом Европом највећим делом ишле преко Београда и Србије, па су на тај начин многобројни трговци — као највиђенији међу својим суграђанима у Турској — били тачно упознати са напретком који је аутономна Србија под кнезом Милошем показала на плану своје политичке, друштвене и економске организације.⁹ Захваљујући том личном угледу кнеза Милоша, из многих крајева Балканског полуострва потекли су покушаји повезивања са српским кнезом и Србијом, која

⁴ Гргур Јакшић, *Србија од 1813 до 1834 године* (у књизи *Српски народ у XIX веку*), Београд, 1937, 42, 43, 49—50.

⁵ Упоредити: В. Стојанчевић, *Кнез Милош према Бугарској и Бугарима*, *Историјски гласник*, 4, Београд, 1954, 68—69.

⁶ Видети: Леополд Ранке, *Србија и Турска у деветнаестом веку*, Београд, 1892, 242 (после 1835. год. „Изгледало је, као да Милош себе сматра за природног вођа ако не свију хришћана, а оно барем свију Словена у турском царству...“).

⁷ Васиљ Поповић, *Европа и српско питање у периоду ослобођења 1804—1918*, Београд, 1940, 72, 78.

⁸ В. Стојанчевић, *Политички погледи кнеза Милоша*, 352—359.

⁹ Васо Чубриловић, *Историја политичке мисли у Србији XIX века*, Београд, 1958, 114—115.

је већ тада много значила у морално-политичком погледу међу поробљеним балканским народима у Турској. Неки од ових подухвата су већ проучени или забележени у историографији, али још нигде није дат целовит преглед ове спољнополитичке активности Милоша Обреновића.

II

Док се водио руско-турски рат, нарочито у његовој првој фази, кад се исход још није могао знати, Србија кнеза Милоша се, уз сагласност руске владе, држала неутрално. То је одговарало основној концепцији спољне политике Русије: да се Србија не увлачи у ризик да је Турци поседну ако би ушла у рат на страни Руса, а нарочито да се целом рату не да карактер револуција и народних устанака, који би могли довести у опасност интегритет Турске и изазвати интервенцију европских сила, заинтересованих за очување својих интересних сфера или за империјалистичку поделу турског наслеђа на Балкану. Треба имати на уму да Русија тада није имала намеру да покреће Источно питање у целој његовој комплексности, осим у смислу решења Грчког питања. Радећи у духу политике Свете алијансе и принципа легитимизма, цар Никола I није мислио да стави на дневни ред даљу дезинтеграцију турског царства. Али, с друге стране, сваки рат који је Турска водила са Русијом или са Аустријом будио је велике наде код балканских хришћана да се могу ослободити турске управе и да то ослобођење може бити извршено лакше и брже ако и они сами буду устали против Турака. Уосталом, када је 1828. године избио рат, руска влада је убацила у Турску већи број својих обавештајаца и агената, посебно у Бугарску и Румелију, што није увек могло остати тајна ни за Турке ни за хришћане у Турској.¹⁰ Није остало ништа забележено о раду ових руских обавештајаца, о њиховим везама са балканским народима, као и о евентуалним турским противмерама да се њихов рад онемогући или сузбије. Али је, несумњиво, морало долазити до турских репресалија ако су такве везе биле откривене, као што је извесно да су Руси настојали свим средствима да прикрију ову делатност својих повереника иза фронта ратовања своје и турске војске, управо због чувања балканских хришћана од прогона турских власти.¹¹

У овако деликатној ситуацији јавља се кнез Милош са својим људима, својим везама и својим каналима.¹² Он је могао радити, у интересу и за рачун руске главне команде на Дунаву,¹³ ефикасније и безбедније но било ко други, из простог разлога што су његови повереници имали ширу слободу кретања и што су, обављајући и раније своје трговачке, поштанске (татарске), курирске или друге дужности и послове, били добри познаваоци места и прилика у већем делу турских провинција на Балкану. Уопште, кнез Милош се сматрао за турског поданика, као и сви становници Београдског пашалука, али поданика који су

¹⁰ Упор.: Мих. Гавриловић, нав. дело, 89.

¹¹ Нав. место.

¹² В. Стојанчевић, *Кнез Милош према Бугарској и Бугарима*, 69—71.

¹³ Бартоломеа Куниберта *Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића*, Београд, 1901, 226.

уживали неке привилегије правне заштите у односу на осталу турску рају (имали су и посебне српске пасоше), па су стога били подеснији и за политичко-агитаторски рад. Тај обавештајно-политички рад кнеза Милоша постао је интензивнији у другој половини рата, када је већ било сигурно да ће Турска бити поражена. Не знајући за коначне циљеве рата и дипломатске аспекте будућег мира са Турском, кнез Милош је сматрао да би што боља припрема балканских народа за евентуални устанак против Турака била у интересу ствари њиховог ослобођења, исто тако као што би то било и у интересу Србије и њене будуће еманципационе политике према турском царству.

Околности у којима су се нашли словенски поданици Турске ишле су кнезу Милошу наруку. Велики део становништва, нарочито оног које је било на домаку ратних догађаја, живео је у атмосфери узрујаности и ишчекивања, а сама Србија лебдела је у неизвесности пред правим намерама Порте. Кнез Милош је ужурбано спремао Србију за одбрану, али је „хватао“ везе и са хришћанима у Турској. Преко пословних веза и преко својих агената, он нарочито појачава контакте са виђенијим Србима из Неготинске крајине и Нишког санџака, а онда и са неким Бугарима из Видина, Софије, Пирдопа, Златице, Татар-Пазарџика, Габрова, Копривштице, Шумена, Сливена, Пловдива и још неких других места¹⁴ (у Милошевој служби тада се налазило неколико Бугара, од којих је свакако био најзначајнији Д. Мустаков, Габровац, који је био познат по својим трговачким и друштвеним везама са многим Бугарима у Бугарској, Влашкој и Ердељу, и који је био велики пријатељ и повереник Милошев у многим дипломатско-политичким пословима).¹⁵ Милош је одржавао везе и са поверљивим људима из Старе Србије и македонских крајева, као и са Босном, како би имао прави увид у припреме и кретање турске војске и у расположење народа у тим крајевима. Он је јасно увиђао стратешки значај Видинског пашалука за слободне трговачке и политичке везе са Влашком и Русијом, па је силно настојао да одржава везе са људима из тих крајева.

Тако су, на пример, кнезу Милошу видински трговци¹⁶ писали о приликама у својој околини и поводом приближавања руске војске, а слично и трговци из Татар-Пазарџика.¹⁷ Из Неготина кнежеви извештачи били су Никола Арапче и још друга два неготинска трговца.¹⁸ Из Пирота кнезу Милошу слао је информације о Турцима Хаџи Павал.¹⁹ Преко македонских трговаца Милош је био обавештаван о приликама у Солунском и Сереском санџаку, пошто је туда пролазио чувени „салонички пут“.²⁰ Исто тако, кнез Милош је одржавао добре везе и са неким трговцима и свештеницима у Нишу, затим са приштинским, призренским и пећким трговцима, као и са игуманом манастира Дечана

¹⁴ Видети: В. Стојанчевић, *Источна Србија у периоду турске окупације 1813—1832 године*, Историски часопис, VI, Београд, 1956, 124—128.

¹⁵ М. Гавриловић, нав. дело, I, Београд, 1908, 217.

¹⁶ Архив Србије, Кнежева канцеларија, Нахија Ћупријска (XXXI), од 13. јула 1828. Упор. и од 15. августа 1828, и 17. августа 1828.

¹⁷ Архив Србије, Кнежева канцеларија, Нахија Ћупријска, од 20. августа 1829.

¹⁸ Народни музеј у Неготину, Деловодни протокол Пореча (1827—1832), Но 146 од 11. новембра 1828.

¹⁹ Архив Србије, Кнежева канцеларија, Нахија јагодинска, од 12. марта 1828.

²⁰ Детаљније: В. Стојанчевић, *Политички погледи кнеза Милоша*, 346.

и са неким арбанашким трговцима из Скадра. Обавештења која је од њих примао, Милош је слао и руској армији у Влашкој и руској влади у Петроград.²¹

Једренски мировни уговор није оправдао очекивања ширих слојева балканског хришћанског становништва пошто није довео, као што се веровало, до његовог ослобођења од турске власти. Додуше, њиме је био загарантован повратак Србији територије тзв. шест нахија, али он није задовољио интимне жеље кнеза Милоша за проширењем у правцу Ниша и Лесковца,²² па, условно, и у правцу Видина, као што је већ било разматрано у преговорима између представника кнеза Милоша и скадарског везира Мустафа-паше Бушатлије.²³ У основи, постојала је различитост у погледима односно даљег опстанка турске управе код Милоша и јужнословенске популације на Балкану, с једне, и гледишта руске дипломатије, с друге стране, која је на судбину турског царства гледала у ширем контексту разрешавања Источног питања. Милошеве мисли можда су биле најбоље изречене у једном спису Адолфа од Карамана, који је 1829. године пролазио Србијом и био гост Милошев, у коме он каже да је Милош помишљао да би стара српска држава била срећно обновљена ако би се после пораза Турске у рату са Русима омогућило да дође до уједињења Србије са Босном и Херцеговином, Старом Србијом и Црном Гором.²⁴ Штавише, Милош као да је ишао и даље и прижељкивао ослобођење и осталих балканских народа. По једном мемоару бившег београдског митрополита Леонтија, иначе Грка по рођењу, јачање позиција Србије на Балкану, у смислу њеног територијалног и популационог увећања, одговарало би општим тежњама балканских народа за слабењем турске власти. Србија је, пише Леонтије грофу Неселродеу, „одређена својим географским положајем да постане језгро (foyer) словенских народа...“ односно да „све пограничне области стењу под јармом муслиманске тираније...“ и да „Њихови становници имају упрте очи на Србију, која им може дати сигурно уточиште“.²⁵ Штавише, било је и предлога утицајних личности, као што је био гроф Каподистрија, који је предлагао руском цару Николи I „да се од Турске начини пет краљевина: Дакија, у чији би састав ушле Молдавија и Влашка; Србија — из Србије, Бугарске и Босне; Македонија — из Македоније, Тракије и суседних острва; Епир — из Епира, горње и доње Албаније; Јелада — из Пелопонеза, континенталне Грчке... с острвима; Цариград... био би слободан град у коме би пребивао и конгрес конфедерације поменутих балканских краљевина“.²⁶ Како што се види, без обзира на тенденције и смисао територијалног груписања на рушевинама Турске — како се предвиђало — једна чиница је била несумњива, а то је велика жеља да се турска власт

²¹ М. Гавриловић, нав. дело, 83 (како је кнез Милош „послао своје агенте у Софију, Једрене, Цариград, Шумлу, по свој Румелији, Македонији, Албанији да прате покрете турске војске и прикупе податке о њеном бројном стању и т. д.“).

²² Упореди: Љ. Стојановић, Вукова преписка, I, Београд, 1907, 432 (Вук у писму Копитару, од 24. X 1829. г.: „Но ја би волео... кад би они 6 нахија биле: Нишка, Љесковачка, Врањска...“).

²³ М. Гавриловић, нав. дело, 146.

²⁴ Милан Б. Миљковић, Белешке о Србији које је оставио гроф Адолфо од Карамана, у октобру 1829, Споменик СКА, XVII, Београд, 1829, 26—27.

²⁵ М. Гавриловић, нав. дело, 117, нап. 3.

²⁶ Исто, 119.

на Балкану ликвидира, односно да се замени новим политичким јединицама око којих би били груписани поједини балкански народи. Разуме се, насупрот оваквим плановима стајали су они други — великих европских сила, које су, опет, рачунале са наслеђем турске царевине у смислу утврђивања својих интересних сфера и територијалних проширења на Балканском полуострву.²⁷ На томе се ломила и руска дипломатија, нашавши да је у томе тренутку ипак корисније било одржати Турску, као побеђену и слабу државу, неголи омогућити на Балкану утицаје и присуство великих европских сила.

Оваква констелација међународних прилика сачувала је турско царство од пропасти и продужила турску управу над балканским народима. Додуше, Порта је преузела свечане обавезе да ће олакшати друштвени и правни положај својих хришћанских поданика и да ће их у свему изједначити пред судовима и законима са муслиманима. Али пракса је показивала другачију стварност и после 1829. године.²⁸ Јер, једно су били интереси и намере Порте, а друго интереси, жеље и схватања њених поданика: Словена, Јелина, Арбанаса.²⁹ Колико је у томе било разлике видело се по чињеници да је требало да прође око три године од закључења мира у Једрену па да Србија дође у посед територије шест нахија, и то насилним путем: подизањем народних устанака у јужноморавским крајевима 1832. године, затим и у тимочком крају средином 1833, односно запоседањем тих крајева јединицама српске војске из Београдског пашалука!

Радећи да Србији поврати спорне територије, кнез Милош је од ишчекивања да му се оне добровољно предају хтео да пређе на оружану акцију. При томе је био истицан оригиналан план: да треба побунити што пространије територије у Турској, како би се, приликом поравнања, задржало и добило бар оно што је Једренским уговором било Србији загарантовано. То је била тзв. „револуционарна политика“, и њу је најупорније заступао Аврам Петронијевић. Тако је, на преласку из 1832. у 1833. годину, требало „послати људе у све суседне турске покрајине, па нека једни буне Херцеговину, други Босну, трећи нишки, лесковачки, врањски, скопљански, ђустендилски, софијски, пиротски и видински крај“.³⁰ Овакво решавање проблема спорних територија изгледало је основано утолико више што је хришћанска раја у Турској опет била изложена мерама појачаног фискалног пљачкања и личног злостављања.³¹ Народни представници из бугарских крајева и Македоније почели су долазити у Србију да траже мишљења од српских власти о свом ослобођењу.³² Ситуација у Турској погоршавала се и реакцијом конзервативно-клерикалних слојева муслиманског турског друштва, који су, под утицајем победа Мехмеда Алије у Египту над султановим војскама, тражили да се укину правне гаранције и аграрне привилегије које

²⁷ Васиљ Поповић, *Источно питање*, Београд, 1928, 113—114.

²⁸ О овом односу власти турског царства према балканским народима после 1829. год. спремили смо посебан рад, који ћемо објавити на другом месту.

²⁹ Драг. М. Павловић, *Покрет у Босни и Албанији противу реформара Махмуда II*, Београд, 1913, 68—69.

³⁰ М. Гавриловић, нав. дело, 440.

³¹ Ahmet Çevet Eren, *Mahmud II zamanında Bosna Hersek*, Istanbul, 1965, 47 (Он сматра да је анархија годинама потресала турско царство, а самим тим погоршавала и положај раје).

³² М. Гавриловић, нав. дело, 443.

су хришћани добили реформама султана Махмуда II и његовог великог везира Мехмеда Решид-паше.

Мржња на рају и притисак на њу, међутим, наишли су на отпор. Кнез Милош је био добро обавештен о томе, па је хтео да, у духу револуционарног решења српско-турског спора, искористи ово нерасположење хришћана у Турској. Стога он каже једном приликом, у априлу 1833. године: „... к томе од Босне, Херцеговине, Црне Горе, Албаније, Бугарске долазе ми посланици и гласови да је све радо са мном пристати и сојединити се“,³³ па наставља како би ваљало искористити ова револуционарна врења ширих народних слојева у Босни и Румелији: „На све стране послаћу и ја моје људе и приутовићу ји к востанију“. Али, Милош је био свестан противљења Русије да Срби силом одузму од Турске оно што им је по уговору припадало, па је настојао да врши политички притисак на Турке. У једном писму Д. Давидовићу и А. Петронијевићу, 14. априла 1833, Милош пише: „... Само што ми не би смо још бунили Албаније, Босне, Булгарије и проч., него би само заузели отргнуте пределе, пак ако би ко ударио и на њих и на нас, онда и онде да бунимо, нек је већа гунгула. Турци нису ни онако сад у стању војевати с киме...“³⁴

Како је дошло до ослобођења поменутих крајева показао је у случају јужноморавских нахија Мих. Гавриловић,³⁵ а у случају тимочких нахија (са Неготинском крајином и Кључем) Вл. Стојанчевић.³⁶ Из њихових приказа излази да су тамо устаничка антитурска расположења имала широку основу у незадовољству хришћана турским властима, да су организационе припреме за устанак биле познате кнезу Милошу³⁷ и да су ови устанци представљали широке социјално-политичке покрете за ликвидацију установа турског феудализма у првом реду, а затим и за рушење целокупног система турске управе.

Један уопштени поглед на социјално-економски положај хришћана под турском влашћу 1820-их и 1830-их година показује да је он био знатно погоршан анархичним приликама у Турској насталим Грчким устанком 1821, укидањем јаничара 1826, ратним недаћама 1828/29, појавом бригантаже од стране дезертера из турске војске после рата 1829, затим антиреформним покретима муслимана Бошњака и Арбанаса 1830—1832, исељавањем муслиманског становништва из Србије и Јеладе,³⁸ и др. Тај тежак положај био је доведен до крајњих консеквенца по селима, где долази и до тешких поремећаја у дотадашњим аграрноправним односима: спахијску ренту све више замењују читлучки облици експлоатације, дешавају се отмице сељачких имања, уништава се сељачки пољопривредни инвентар и стока, пооштравају се новчане глобе, веома се проширује ангарија (кулук), уводе нови порези и таксе, дешавају се убиства појединаца без суда, отмице и исламизација хри-

³³ Исто, 450.

³⁴ Исто, 452.

³⁵ Исто, 422—424, 453—456.

³⁶ В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија 1833—1838*, Београд, 1957, 30—50.

³⁷ Видети: Драгољуб К. Јовановић, *Црна Река*, Гласник СУД, 54, Београд, 1883, 254; *Мемоари Стојана Симића*, Зборник прилога за познавање Тимочке Крајине, II, Београд, 1930, 48—51.

³⁸ А. С. Еген, нав. дело, 160.

шћанског женскиња.³⁹ Нередовност општих прилика и правна незаштићеност сељачког становништва толико су измениле дотадашње односе између турске власти и сељачке раје да су хришћанска села постала предмет свакојаке грабежи, уцена и других насиља.

Два примера са подручја старог Алаџахисарског (Кружевачког) санџака уочи ослобођења, 1832. године, говоре сама за себе о овим односима између раје и турске управе. Тако је, за кратко време од годину-две дана, у овим крајевима било почињено: 84 отмице и турчења, 68 силовања, 131 убиство, 44 отимања имања, 127 бојева, 180 глоба, 58 прекомерних кулучења, 84 „других недела“.⁴⁰ Како је, пак, изгледала управна дисциплина турских власти, најбоље се види из речи кнеза Милоша, по којима је „субаша, господар, спахија, сејменин, сердар, буљукбаша, ајан, хоџа, кадија и сви вообште . . . који се теком Турчином називао, био је вам паша. И зато се је до тога сада дотерало, да пашу никако нећете више да знате . . .“⁴¹

Крушевачка нахија није била усамљен пример бесправља нашег народа. Веома слично било је и у свим околним нахијама. Западни крајеви Видинског пашалука, посебно Црна Река, страдали су од многих конфискација, насиља субаша и сердара, и од увећаног пореза на стоку — беглика.⁴² Ништа боље није пролазила ни Видинска нахија, где се, изгледа, нарочито настојало да се системом глоба и изванредних такса извуче што више новца од сељака,⁴³ односно да се он натера на читлукче односе, на „прекупник“.⁴⁴ Тада су хришћанска села, у маси добила „своје“ субаше, који су били не само економски господари већ и представници турске управе и судства (у сеоским парницама).⁴⁵ Стога није било чудо што је народно незадовољство турском управом нашло одраза у отвореним бунама-устанцима у крушевачко-параћинском и тимочком крају, у тзв. „отргнутим“ нахијама, које је Порта иначе била дужна да уступи кнезу Милошу као територије које су биле „откинуте“ после пропасти првог устанка од остале територије Србије Београдског пашалука.

Са 1832. и 1833. годином у ствари је био започет дезинтеграциони процес у пограничним пределима турског царства, чему је, као што је познато, и кнез Милош допринео својом политичко-пропагандном акцијом међу тамошњим турским поданицима.

Али флуидност народних покрета, првенствено у крајевима суседним Србији, није се заустављала на политичком решењу спорних територијалних питања између кнеза Милоша и Порте. Процес еманципације дела српског становништва на територији Лесковачког и Видинског пашалука наставио се и даље, првенствено у лесковачком, нишком и

³⁹ Б. Куниберт, нав. дело, 230.

⁴⁰ М. Гавриловић, нав. дело, 436.

⁴¹ Архив Србије, Кнежева канцеларија, XXIV, 29 (Присаједињење отргнутих округа).

⁴² Исто, XXXVI, 5 (Нахија црноречка); Д. К. Јовановић, нав. дело, 251.

⁴³ Архив Србије, Кнежева канцеларија, XXIV, 117 (Извештај из Зајечара, од 23. маја 1833).

⁴⁴ В. Стојанчевић, *Четири писма кнезу Милошу из Западне Бугарске из 1837 и 1838 године*, Јужнословенски филолог, XXII, Београд, 1957, 280.

⁴⁵ Пластичан приказ пропаѓања економике и погоршавања стања народа у Видинском пашалуку дао је Г. Бланки, *Извештаје о стању народа у Европској Турској*, Нови Сад, 1850, 17—18.

видинском крају, затим у пределима Старога Влаха, Новог Пазара,⁴⁶ као и у Пиротској, Берковачкој и Белоградчичкој нахији. Током 1830-их година постоје антигтурски покрети у дубокој илегалности и у крају око Прибоја,⁴⁷ Вишеграда, Сребрнице, у Семберији и у Градачачкој нахији — на западу од граница Србије, затим — на истоку — у Враци и околини,⁴⁸ у Софијском пољу и изворном крају Струме око Дупнице и Радомира, као и на Власини. Још је К. Иречек приметио да су покушаји народних покрета за ослобођење од турске власти најјачи око граница Србије,⁴⁹ што је, уосталом, било природно не само због географске близине и могућности непосредног комуницирања са властима у Србији већ и због читаве раније политичке оријентације становништва тих крајева да питање свог ослобођења уже повеже са општим еманципационим процесима који су се дешавали на терену северног дела Србије, почев још од времена војно-политичких догађаја првог српског устанка.⁵⁰

Тако имамо случајеве испољавања устаничког расположења у нишком и лесковачком крају током целе 1833. године. М. Гавриловић је забележио долазак многих народних представништава у Србију ради добијања одобрења за подизање устаничке акције уз помоћ српских власти: „20. маја 1833. Милош јавља депутатима да му са свију страна долазе људи, нарочито из Ниша и Лесковца, говорећи да се тамо народ узрујао и да хоће да се буни. Да би предупредио свако зло, он је те народне изасланике позатварао, да би тиме показао да неће да потпомаже њихов покрет. У октобру исто тако Милош је морао наређивати народу око Ниша да мирује. У том циљу слао је на границу Јов. Вељковића.“⁵¹ Пре тога, у лето 1833. године, због свог антигтурског рада у нишком крају, као људи кнеза Милоша, пребегли су у Србију Станимир Стевановић из Врџишта и Милован Милошевић из Дражевца.⁵² Овај Станимир је, фебруара исте године, долазио у Крагујевац и донео детаљне тужбе и жалбе на турска насиља и зулуме, пошто је претходно њихов попис предао Дим. Давидовићу, који их је са собом понео у Цариград да их изложи Порти. У септембру 1833. има вести како „Нишлије вилајет и град хоће да буне“ и како је ради тога био одржан један поверљиви састанак од „кнезови и сви главни људи“ у порти нишке цркве.⁵³ После тога су петорица делегата долазили у Србију, у Параћин, и ту тражили подршку за своју акцију, али их је параћински капетан Ј. Вељковић вратио натраг⁵⁴ (та петорица делегата били су: Неша Стојковић из Горњег Крупца, Ранђел Петровић из Белог Брега, Живан Недељковић из Доњег Крупца, Ђуран Јовановић из Пали-

⁴⁶ Данило Вуловић, *Књажевска канцеларија, Нахија пожешка 1815—1830*, I, Београд, 1953, 366.

⁴⁷ Исто, 269—270, 272.

⁴⁸ Панчо Доревљ, *Документи из турских државних архиви*, I, Софија, 1940, 176 (док. 321, од 28. II 1833).

⁴⁹ К. Иречек, *Историја на Българитѣ*, Софија, 1929, 411.

⁵⁰ Видети: В. Стојанчевић, *Први српски устанак према Бугарској и Бугарима*, Историски гласник, 1—2, Београд, 1954, 121—147.

⁵¹ М. Гавриловић, нав. дело, 460, нап. 4.

⁵² В. Стојанчевић, *Народноослободилачки покрет у Нишком крају 1833 и 1834/5 год.*, Историски часопис, V, Београд, 1955, 429.

⁵³ Архив Србије, Кнежева канцеларија, XXIV, 23 (од 26. фебруара 1833).

⁵⁴ Видети напомену 52.

граца и Љубисав Сибиновић из Дражевца).⁵⁵ Током јесени исте године, људи из нишког краја су непрекидно набављали оружје и барут у Србији и у томе били помагани од српског пограничног становништва у Алексинцу, Крушевцу и Параћину.⁵⁶

Због интензивног настојања Нишављана да уз помоћ српских власти организују устанак, кнез Милош је средином октобра 1833. морао да шаље посебну „прокламацију“ „на народ нишевачки“,⁵⁷ задржавајући га од устаничке акције. Основни узрок томе био је руско-турски споразум о делимитацији аутономне Кнежевине Србије, а стварна позадина Ункјарискелски уговор, којим је руска влада узела у заштиту турско царство од устаничких деловања његових поданика. Самим тим отпадала је могућност и за иредентистичке тежње нашег пограничног становништва у Турској, па је свака даља активност у том правцу, са гледишта стварне политичке ситуације у Турској и око Турске, изгледала иреалном. Међутим, ослободилачки процеси усмерени на рушење турске управе у пограничним крајевима око Србије нису никако престајали за све време владавине кнеза Милоша.⁵⁸

Тако имамо један интересантан покушај представника из Берковачке нахије да, у пролеће 1833, заинтересују српске власти за помоћ народном устанку у том крају. То се десило непосредно по ослобођењу Тимочке крајине, када су неки Берковчани прешли у тек ослобођене пределе источне Србије и изразили спремност да се и народ Берковачке нахије прикључи устанку на начин како је то било изведено у суседним нахијама Гургусовачкој и Црноречкој.⁵⁹ Милета Радојковић, који је био главни војни командант српске војске на Тимоку, спречио је ово настојање на доста груб начин, имајући пред очима упад трупa видинског Изет-паше и погибију Зајечараца на Тимоку код Великог Извора.⁶⁰ То, међутим, није обесхрабрило Берковчане да следећих година не чине нове покушаје да за ствар ослобођења народа тога краја заинтересују српске власти односно кнеза Милоша.

Разлози политичке природе нагонили су кнеза Милоша да сузбија иредентистичке тежње народа и неких других крајева, као што је био случај у Рашкој са селом Јелечом и околином.⁶¹

Године 1834. дошло је до новог таласа народних покрета против турске управе. Аграрно питање на селу, пореска политика локалних органа власти, као и општа правна несигурност хришћана, ту и тамо су турско-хришћанске супротности доводили и до отвореног сукоба, односно до разних облика народних протеста против злоупотреба и експлоатације које су Турци вршили и као власт и као појединци. И овога пута нишко-лесковачки крај покушава, некако, да се отргне

⁵⁵ Архив Србије, Кнежева канцеларија, XXIV, 125 (од 23. октобра 1833).

⁵⁶ В. Стојанчевић, *Народноослободилачки покрет у Нишком крају*, 430.

⁵⁷ Исто, 431.

⁵⁸ „Ови исти људи казали су да су имали разговор с народом и. ћели су, цела истина, да се дигну... Јесу говорили оћемо да се дијемо против субаша и против зулумћара но несу имали договор баш у који дан... Моле се да свагда имаду слободу код Ваше Свјетлости с тужбама доћи на њиове зулумћаре субаше и друге...“

⁵⁹ Архив Србије, Кнежева канцеларија, XXIV, 117 (од 23. маја 1833, из Зајечара).

⁶⁰ Видети: В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 35—37.

⁶¹ Д. Вуловић, нав. дело, 447—448.

од турске власти. Крајем децембра 1834. злоупотребе турских власти натерале су сељаке 16 села Нишке нахије на отворену побуну.⁶²

Но, у овој години, далеко је значајнија била буна православног сељаштва у Дервентској нахији, која је избила из истих разлога, због злоупотреба тамошњег муселима и аграрне експлоатације сељака. То је била позната буна попа Јовице Илића, коју су подробније описали А. Ивић⁶³ и Др. Страњаковић.⁶⁴ У вези са нашом темом од значаја су две чињенице поводом ове буне: прво, да се спремала уз знање и извесну помоћ људи из Србије и, друго, да је кнез Милош успео да изradi амнестију на Порти за њеног руководиоца, попа Илића,⁶⁵ који је после тога прешао за стално у Србију и ту добио парохију.

Привлачност Србије за поробљено јужнословенско становништво у Турској била је позната не само Турцима већ и посвећеним круговима у Европи. Француски дипломата Боа-ле-Конт, који је политичким пословима ишао у Цариград, на свом проласку кроз Србију, 1834. године, запазио је ову појаву, којој је и сам придао велики значај. „Човек не може . . . — пише он — а да не схвати тежину којом кнез Милош утиче на турске послове самим својим политичким опстанком. Кнез Милош је, у земљама султановим, средиште или бар уздање и покретачко упуриште словенскога покрета, који је, сасвим засебиче, то исто што и покрет грчки, а обухвата још многобројније становништво. Непрестано се може видети како му долазе депутације Бошњака, Бугара и Словена из Албаније да га упитају за савет или да траже од њега помоћ у њиховим мислима о ослобођењу и независности. У том погледу положај кнеза Милоша има сличности са положајем краља Отона. Ако је кнежев опстанак мање обезбеђен, ако му је независност мање потпуна, он би, на сву прилику, у тренутку кризе имао више утицаја својом личношћу, изобиљем својих средстава, а и карактером, у исти мах и ратничким и послушним, оних племена што би пошла за кнежевим мислима.“⁶⁶ У ствари, Боа-ле-Конт је оваквим поређењем грчког краља са српским кнезом изразио општи менталитет балканских народа, који би радије пошли за кнезом Милошем ако би овај повео борбу за ослобођење од Турака.⁶⁷ Француска дипломатија, која се од времена Наполеона веома интересовала за прилике у средишним и јужним областима Балкана, могла је и овом приликом бити добро обавештена о стању расположења балканских народа и о утицају који је српски кнез вршио у многим турским провинцијама. Али, мишљење угледног француског дипломате није било усамљено; њега су — поводом питања о везама кнеза Милоша са турским поданицима и о угледу и утицају које је он имао међу њима — делили и други дипломати и политичари, од

⁶² „У жалби кнезу Милошу, с почетка јануара 1835. г., потписани су сељаци села: Вредо, Кравље, Церје, Миљковац и у име осталих побуњених села“ (Милан Ђ. Милићевић, *Краљевина Србија*, Београд, 1884, 36).

⁶³ Алекса Ивић, *Устанак попа Јовице Илића*, Загреб, 1919, 3—14.

⁶⁴ Драгослав Страњаковић, *Буна Срба хришћана у Босни 1834 године*, Годишњица Николе Чупића, XL, Београд, 1931, 12—169.

⁶⁵ Исто, 153—154.

⁶⁶ Стојан Новаковић, *Србија у години 1834. Писма Боа-ле-Конта Де Рињи министру Иностранних дела у Паризу о тадашњем стању у Србији*, Споменик СКА, XXIV, Београд, 1894, 37.

⁶⁷ Исто, 40.

којих је у том погледу свакако најавторитативнији био британски конзул у Србији Џ. Хоџес.⁶⁸

Године 1835. и 1836. избило је неколико крупних народних буна и устанака на територији старог Нишког санџака и Видинског пашалука, али је антигурских иступања било и у Софијском санџаку. Тако имамо Нишку буну (1835), Пиротску, Берковачку и Белоградичку (1836).⁶⁹ То су били, у ствари, велики антифеудални устанци, али обележени и извесним политичким тежњама да се ослобођење од Турака изведе са помоћу из Србије, односно да се побуњени крајеви, по могућству, припоје кнежевини Србији.

У сва поменута четири случаја буна и устанака — у Нишкој, Пиротској, Берковачкој и Белоградичкој нахији — та тежња да кнез Милош „протегне своју руку“ и на њих била је колико спонтана толико и дирљива манифестација жеље за ослобођењем од турске власти. Крајње тежак положај становништва ових нахија налазио је свој рефрен у порукама кнезу Милошу: да је зулум тако велики, да је „раја тако погазена“ да је „постала црна као угаљ“, сва „убијена“ и упропашћена „као да је грозница тресла три године“; раји, према томе, није ништа друго преостајало него да се „турчи“ или да пропадне „у последњу пропаст“.⁷⁰ Нарочито у Нишкој и Берковачкој нахији зулум је био „додијао“, и народне жалбе из тих крајева су често долазиле до српских власти на граници.⁷¹ Како је дошло до буна у поменутим нахијама, како су се оне завршиле и шта је кнез Милош предузимао поводом њих, обрадили смо у неким својим ранијим радовима.⁷²

Важна карактеристика ових буна и устанака из 1835. и 1836. године састојала се у томе што су они међусобно били повезани и, друго, што се у масама оперисало поменом имена кнеза Милоша и других српских државних чиновника. Прва појава указивала је на масовност покрета, чак и на његову организованост; друга појава тежила је за тим да се покрет што више прошири и добије у елану поменом помоћи из Србије. Тако су посебно били повезани међусобно Пироћанци и Берковчани (помиње се 300 Пироћанаца „међу Берковачким бунташима“),⁷³ а то је чинило више од десет хиљада сељака („Само једнога дана осване у вароши — тј. у Пироту — преко осам хиљада људи, који с пусатом, кој пак с буцама. Попови . . . трчали су од села до села, те их тако подигну да од сваке куће по човек овамо дотрчи . . .“),⁷⁴ односно читаву једну сељачку револуционарну војску. Такође је значајно

⁶⁸ Чед. Мијатовић, *Један конзулски извештај о Србији год. 1837 . . .*, Споменик СКА, XVII, Београд, 1892, 64.

⁶⁹ Јован Хаџи-Васиљевић, *Српски народ и турске реформе (1852—1862)*, Братство, XV, Београд, 1921, 158; Васиљ Поповић, *Аграрно питање у Босни и турски нареди за време реформног режима Абдула Меџида (1839—1861)*, Београд, 1949, 47.

⁷⁰ В. Стојанчевић, *Четири писма кнезу Милошу*, 279, 282.

⁷¹ В. Стојанчевић, *Прилози за познавање порекла становништва Источне Србије*, Грађа Историског института, књ. 8, Београд, 1956, 170—172.

⁷² *Кнез Милош и Белоградичка буна 1836 године*, Историски часопис, III, Београд, 1952, 131—140; *Народноослободилачки покрет у Нишком крају 1833 и 1834/5 године*, Историски часопис, V, Београд, 1955, 427—436; *Кнез Милош и Источна Србија 1833—1838*, 172—206. — У бугарској историографији најпотпунији приказ Белоградичке и Берковачке буне дао је Д. Маринов, *Политически движења и вѣзстанија вѣ западна Бѣлгария*, Сборникъ за народни умотворения . . . , II, Софија, 1890, 61 и д.

⁷³ М. Ђ. Милићевић, *Краљевина Србија*, 195.

⁷⁴ Исто, 199.

да су, осим Пироћанаца, у Србију долазили људи и из Берковице, тражећи помоћ. Штавише, кнез Милош је писмено одговарао и једнима и другима, и Пироћанцима и Берковчанима.⁷⁵

Из познатих српских докумената види се да је кнез Милош узимао живог учешћа у овим догађајима, али само у смислу посредовања и мирења између уставог народа и турских власти.⁷⁶ Ради тога је он био у сталној вези са локалним органима турске власти, као и са високим Портиним представницима који су дошли да изврше пацификацију народног устанка. Ми смо, раније, показали шта је све и колико кнез Милош учинио да ова пацификација буде изведена са што мање штете, готово бескрвно и без тежих политичких последица по народ; штавише, она је донела и извесне олакшице становништву побуњених крајева, од којих су неке биле од значаја и за локалну самоуправу. Тако је, на пример, на Милошеву интервенцију, из Берковице уклоњен стари ајан,⁷⁷ познат као велики зликовац и глобација, а народу обећана амнестија; из Пирота били су „сургунисани“ ајан и епископ (Грк): насупрот томе, за коџабашу Пиротске нахије Порта је поставила Хаџи-Нешу Филиповића,⁷⁸ иначе кнез-Милошевог побратима. Аграрноправни односи били су регулисани на основу уредбе „садразам“ Мехмеда Рашид-паше, која је била издата у Вучитрну 1832. године са важношћу за северне крајеве Румелије (и Бугарске). Поред осталог, ова уредба регулисала је и употребу кулука (ангарије) и забрањивала присуство Турцима по хришћанским селима.⁷⁹

Турски извори и казивања потврђивали су значај Милошев у овим догађајима. Тако је Порта у инструкцијама београдском мухафизу и босанском валији, од 11. августа 1836, изнела мишљење да је буна раје у Пиротској и Берковачкој нахији — иначе изазвана насиљима и злоупотребаматамошњих војвода — у ствари тежила стварању „самосталне републике“!⁸⁰ И премда је Порта поставила нове ајане: Мехмед-агу за Пиротску, а Абдурахман-беја за Берковачку нахију, појавили су се тамо нови покрети, за које се сматрало да су „подстакнути од Срба“! У ствари, за пиротско-берковачки покрет сматрало се да је био део плана о широј побуни у Румелији и Босни, штавише и да је тај план рађен у пуној разборитости и са знањем Срба, пошто Милош — чије је дело био „пиротски бунт“ — поступа „лукаво и прикривено“.⁸¹ Оваква Милошева тактика, према другом турском документу, а на основу процене румели-валије и софијског мутеселима Хозрев-паше,⁸² почивала је на двострукој игри и двострукој улози: да се раја подстрекне на буну, а затим да се кнез заложу код Турака да се та буна мирно утиша, како би се показала тобожња Милошева лојалност односно његова моћ на Порти.⁸³ Било је и мишљења да је оваква концепција о народним бунама у пограничним крајевима Србије требало да послу-

⁷⁵ Исто, 197—198; упор. и 194—195.

⁷⁶ Рашид-беја *Историја чудноватих догађаја*, 44.

⁷⁷ В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 199.

⁷⁸ М. Б. Милићевић, нав. дело, 203—204.

⁷⁹ Исто, 45; В. Стојанчевић, *Народнослободилачки покрет у Нишком крају*, 434.

⁸⁰ П. Доревъ, нав. дело, 205—206 (документ бр. 382).

⁸¹ Исто, 206 (док. бр. 383).

⁸² Исто, 207 (док. бр. 385).

⁸³ Рашид-беја *Историја чудноватих догађаја*, 44.

жи као повод за интервенцију Европе у унутрашње ствари Турске, да дискредитује турске власти у тим крајевима и да, по могућству, Европа препусти те крајеве на управу кнезу Милошу, како би се у њима завео ред, односно успоставила хришћанска управа. Слично примеру „отргнућа“ територије шест нахија које су дошле под Милошеву управу! По Портином мишљењу, кнез Милош је „привидно“ садејствовао у смиривању буне када она није могла успети због ефикасних војних и политичких мера предузетих из Цариграда, што је чинио да би, с друге стране, избегао да буде осумњичен и изложен политичким репресалијама због помагања антитурских покрета.

На овакву процену става кнеза Милоша у Пиротској и Берковачкој буни Порту је навело то што је српски кнез послао неколико својих капетана на сабор 300 Пироћанаца у манастир Темску да народ јавно саветују на мир, док је, у ствари, преко других својих људи, тајно, подстрекивао на буну.⁸⁴ Тако је чинио и у суседним нахијама: Берковачкој и Белоградичкој (берковачки војвода је Порту буну приказивао као дело агитације кнез-Милошевих људи, при чему се помињао и брат Хајдук-Вељков!).⁸⁵ У Белоградичкој буни, у селима Станћовцима, Салашу и Рајановцима, сељаци су се подигли на буну по наговору некаквог свештеника који је био агент кнеза Милоша⁸⁶ (било је мишљења да су свештеници били главни агитатори у подизању Пиротске буне, делом и Нишке из 1835).⁸⁷ Последица буне у белоградичким селима била је та да је видински везир подигао војску и повео је на побуњени крај. Због тога је на целом подручју Видинског пашалука владало велико неповерење Турака према раји. По Портиним наредбама, пошто народ није пружао отпор, примирење побуњених крајева у Видинском пашалуку било је изведено мирним начином: главни кривци за буну били су послати у Цариград (као што је био случај са белоградичким свештеником), а од народа се почело прикупљати оружје, као у Берковачкој нахији.⁸⁸ Пироћанци су, пак, најбоље прошли, из два разлога: што нико није био позван на одговорност, и што су добили установа коџабаше, чиме су у ствари били — бар за неко време — елиминисани најгрубљи облици злоупотреба и зулума. У томе је била, несумњиво, прилична заслуга кнеза Милоша, о чему су сведочила и неколика писма народа Пиротске нахије. Порта је овде попустила свакако из политичких разлога: да би се што пре угушила жаришта једног потенцијално великог устанка широм Румелије и Босне, и да би се на тај начин онемогућила интервенција европске дипломатије, у првом реду Русије. (И српски и турски службени извори слажу се у томе да је општа ситуација била таква да се могло очекивати да буне и устанци плану на читавом простору Румелијског и Босанског ејалета).⁸⁹

У вези са овим устаницима у Понишављу, с једне, и Загорју, с друге стране, и њиховом повезаношћу са политиком Србије, од интереса је

⁸⁴ П. Доревъ, нав. дело, 208 (док. бр. 386, без датума).

⁸⁵ М. Ђ. Милићевић, нав. дело, 194.

⁸⁶ П. Доревъ, нав. место.

⁸⁷ Архив Србије, Деловодни протокол Совјета за 1835, ред. бр. 813 (Из Алексинца, 9. априла); Упор.: Д. С. Чохаџић, *Рашид-беја Историја чудноватих догађаја у Београду и Србији*, Споменик СКА, XXIII, Београд, 1894, 44.

⁸⁸ П. Доревъ, нав. дело, 214 (док. бр. 396, од 23. децембра 1836).

⁸⁹ Исто, 206 (док. бр. 382); М. Ђ. Милићевић, нав. дело, 202.

видети зашто је политичка оријентација народа ових крајева — уколико је долазила до изражаја — била окренута ка Србији, односно ка кнезу Милошу. Несумњиво, ту су, по нашем мишљењу, била пресудна три или четири момента: пре свега, лична популарност кнеза Милоша и резултати његовог ослободилачког дела у Србији после 1815. године, а нарочито у вези са ослобођењем источне Србије 1833. Пример овог последњег чина, начин како је ослобођена Тимочка крајина, могао је бити узор коме је требало тежити и с друге стране Старе планине; друго, ослобођење Србије од Турака донело је, пре свега, решење аграрног питања, гарантовање одређених грађанских (и људских) права, веће слободе за привредна кретања и производњу — што је све било онемогућено у Турској, нарочито у пограничним крајевима, где је тимарско-спахијски систем све више уступао места насилном читлучењу, односно обезмљавању сељака.⁹⁰ Отуда, успети да и ови крајеви дођу под власт српског кнеза значило би решити основне проблеме социјално-економског положаја њиховог становништва; треће, постојала је, негде више, негде мање изражена, али свуда у овим нахијама постојана, успомена на боравак Карађорђевићих војника од Дунава и Видина, преко Видбола и Белоградчика, до Берковице, Пирота и Софијског поља, и на заједнички рад, садејство устаничке српске војске са устаницима у Загорју и Понишављу.⁹¹ Та некадашња заједничка антигурска оружана борба тежила је заједничком циљу: ослобођењу од Турака и животу у ослобођеној заједничкој држави, Србији. Та успомена није била сасвим изгледела ни двадесетак година после слома првог устанка, а била је силно подгрејана управо догађајима из 1833. године и уласком српске војске у источну Србију.⁹² Она се сада преобразила у неодољиву жељу да се, ако кнез Милош буде радио на том плану, ослобођење Загорја и Понишавља још једном покуша управо оваквом заједничком, поновљеном радњом. Зато су и биле упућиване петиције и депутације из прекограничних крајева кнезу Милошу; четврто, прилично значајну улогу у свему томе играли су и емигранти из тих крајева у ослобођеној Србији, као и њихов утицај на стари завичај, затим њихова помоћ и ангажовање у опремању и организовању заграничних буна и устанака, као што се то нарочито показало у Белоградничкој и Пиротској буни 1836. године

Постоји једно интересантно сведочанство турског порекла, према коме је овакав Милошев утицај на становништво Румелије и Бугарске био у уској вези са његовим путовањем у Цариград 1835. године и величанственим пријемом код султана. По том сведочанству, „у накнаду за те почести и леп пријем, Милош, пролазећи кроз Румелију, где се год задржавао, не пропушташе прилику а да међу рајом не посеје буну. Да је Милош на тај начин дошао у Цариград, сваком беше познато . . . Доцније, пошто Порта посла у Румелију Ариф-Ићмет-беја, бившег шех-ул-ислама, као инспектора, дознаде се да је Милош по Румелији сејао буну“. У овом погледу балканској раји су нарочито импоновали

⁹⁰ Ј. Х. Васиљевић, нав. дело, 163.

⁹¹ В. Стојанчевић, *Први српски устанак према Бугарској*, 130—135. О почелима антигурских покрета у Понишављу, видети: В. Стојанчевић, *Око учешћа Пироћанаца у првом српском устанку 1805. године*, Пиротски зборник, I, Пирот, 1968, 17—23.

⁹² Д. Маринов, нав. дело.

топови које је султан покљонио Милошу, о чему се тада причало као о сензацији првога реда, јер је било несхватљиво да турски цар поклања једном хришћанском полузависном кнезу тешко убојно оружје. „Полазећи из Цариграда, опет заједно са Тамил-бејом, Милош се с том батеријом разметао по Бугарској, и оде у Србију задовољан, растуривши по Румелији бунтовне клице.“⁸³ Рашид-беј је чак био категоричан у тврдњи да је Милош имао директног учешћа у Пиротској буни, и да је и даље, вешто а прикривено, радио на изазивању противтурских устанничких расположења не само по Румелији⁸⁴ већ и по Босни.

Године 1837. дошло је до нове велике буне у Берковачкој нахији, а 1838. и у неким видинским селима. Али, за разлику од претходне године, овога пута су Берковчани доста страдали, а слично се десило и са делом Старовлашана и Рашана.⁸⁵ Према једном извештају, више од 1.000 кућа⁸⁶ из Берковачке нахије разбежало се у безбедније крајеве, док је из Новопазарског пашалука око 700 кућа избегло на српску границу⁸⁷ „с намером у нашу страну под заштиту прећи“, како је јављао капетан Моравичког среза надлежним властима у Крагујевцу. Такође, по наређењу кнеза Милоша, у Србију је био примљен и један од виђених берковачких устанничких вођа, Манча Пунин, и више породица избеглих из Берковачке нахије. У Србији су сви они добили уточиште, а није им била ускраћена ни уобичајена државна помоћ.⁸⁸

О томе да је морални и политички углед кнеза Милоша на Балканском полуострву био велик не само међу српским становништвом, сведочи и познати Ами Буе. Он наводи како је, на својим путовањима по разним крајевима европске Турске, наилазио свуда међу Бугарима и Србима на велике симпатије за кнеза Милоша и на жељу за уједињење са Србијом.⁸⁹ Он затим посебно наводи пример Косова поља, где се једна Српкиња-сељанка није устручавала чак ни у присуству турске страже (пратње) да узвикне како косовски Срби гледају на кнеза Милоша као на месију и очекују од њега спас и ослобођење.¹⁰⁰ Али тај углед српскога кнеза ишао је и знатно даље од граница Србије. Он се осећао и у Македонији, и није био незнатан. Тетовски трговци сматрали су за потребно да кнезу Милошу, као знак свога поштовања, донесу на дар у Крагујевац чувене полошке јабуке;¹⁰¹ манастир Св. Јована Бигорског у калуђерским службама посебно је помињао име Милошево и чланова његове породице понаособ, док се у Велесу и велешкој око-

⁸³ Рашид-беја *Историја чудноватих догађаја*, 41; Упор.: М. Гавриловић, нав. дело, 538—540.

⁸⁴ Рашид-беја *Историја чудноватих догађаја*, 44.

⁸⁵ Иван Косанчић, *Новопазарски санџак и његов етнички проблем*, Београд, 1912, 50; М. Б. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српског народа*, Београд, 1889, 790—791.

⁸⁶ В. Стојанчевић, *Четири писма кнезу Милошу*, 278.

⁸⁷ И. Косанчић, нав. место.

⁸⁸ В. Стојанчевић, *Прилози за познавање порекла становништва*, 170; О бежању становништва из бугарских крајева, видети: В. Стојанчевић, *Миграције из Бугарске у Србију за време владе кнеза Милоша*, Гласник Етнографског института САН, VIII, Београд, 1959, 61—79.

⁸⁹ Ami Boué, *Die Europäische Türkei*, Wien, 1889, II Band, 173.

¹⁰⁰ A. Boué, *Recueil de itinéraires dans la Turquie d'Europe*, I, Paris, 1854, 198, нап. 1.

¹⁰¹ Један конзулски извештај о Србији, 80.

лини Милошево име славило у стиховима народне песме.¹⁰² (Свакако из овога времена потичу и пријатељства више Велешанаца са српским кнезом, од којих се нарочито неговало оно између Милоша и чувеног трговца Тодора-Тоше Дрндаревића, који је и касније био Милошев повереник за подручје од Скопља до Солуна!).¹⁰³ Такође, манастир Хиландар на Светој Гори био је више пута богато дариван, а исто тако и манастир Рилски. Са трговцима из Сереза кнез Милош је одржавао — преко својих повереника — трговачке и политичке везе. Затим, управо у кнез-Милошево време, из југозападних крајева Македоније, између Црног Дрима и Битоља,¹⁰⁴ па и из њених јужнијих предела, чак од Кожана, Сачисте, Костура, досељава се у Србију већи број варошана и сељака. У Србији је присутан и знатан број Цинцара, трговаца и механичара, а извештан број Грка, бивших заробљеника и робова, остао је у варошима Србије када их је кнез Милош откупио, оставивши им слободу одлучивања о њиховом даљем боравку у Србији.

У својој антитурској, ослободилачкој политици, кнез Милош је у првом реду рачунао са српским народом у Турској, нарочито оним у околним турским санџацима и пашалучима, али при томе није искључивао, на пример, ни Бугаре.¹⁰⁵ Милош се у овоме није руководио никаквом идејом национализма, мада је национално осећање у њему било веома развијено. Ослобођење српског односно словенског становништва у Турској он је схватио, пре свега, као њихово социјално и економско ослобођење, као свеопшту еманципацију једне велике заједнице радних људи којима је турски феудализам и турски систем управе уопште ускраћивао много од онога што се под појмом слободе схватало у Европи, па и у Србији после другог устанка. Разуме се, њему није била туђа ни помисао да би управо он могао бити владар једне увећане државно-политичке творевине која би настала даљим пропадањем турске царевине на Балканском полуострву, али у основи свих његових политичких потеза лежала је жеља да се, на било који начин, допринесе ишчезавању турске власти над балканским народима. Отуда је потицала и његова, премда малена, сарадња са Арбанасима и Грцима.

Од Арбанаса, као што је познато, кнез Милош је одржавао добре политичке везе са скадарским Мустафа-пашом Бушатлијом, и те везе су имале претензију да створе једно српско-арбанашко политичко прија-

¹⁰² В. Стојанчевић, *Политички погледи кнеза Милоша*, 355;

„Доста одиме, доста шетаме,
Доста шетаме пуста Шумадија,
Доста гинеме црни сиромаси
Зави барјак ти Милош Војвода
.....“

Стефан Ђ. Верковић, *Народне песме Македонски Бугара*, Београд, 1860, 353 (Верковић наводи изриком како „ова се песма односи на Његову Светлост Господара Милоша Т. Обреновића I“; стр. 353 у нап.).

¹⁰³ Видети: В. Стојанчевић, *Једна обреновићевска завера против уставобранитељског режима 1846. год.* („Миричина и Миричијева буна“), *Историјски часопис*, XIV—XV, Београд, 1966, 119.

¹⁰⁴ Бранко Перуничкић, *Београдски суд (1819—1839)*, Београд, 1964, 707—710.

¹⁰⁵ Видети: Г. Баласчевџ, *Документи по сръбско-българскитѣ отношения прѣзъ 1830—1836 г.*, *Извѣстия на Историческото дружество вѣ София*, I, София, 1905, 18—33; В. Стојанчевић, *Кнез Милош према Бугарској*, 67.

тељство које би, свакако, ишло науштрб интегритета турске царевине на Балкану. (Интересантно је да је главни повереник ове везе са српске стране био Бугарин Анастас Икономовић Армаш, а Мустафа-пашин скадарски католик Антонио Јубани!)¹⁰⁶ Слично као што је око 1820. године био у тајној политичкој преписци са Али-пашом Јањинским,¹⁰⁷ тако око 1830. године кнезу Милошу није сметало да сарађује са другом знаменитом личношћу албанске историје с почетка XIX века, са Мустафа-пашом „Шкодралијом“. Верски моменат овде није био битан, нити је Милош, уопште, показивао знаке верске нетолеранције у својим политичким концепцијама борбе против власти османске империје на Балканском полуострву. То ће га и навести да 1834. и 1835. године поради на томе да у Србију дође један од малисорских наследних главара, Ђелос Рука Деда Чеко[вић], из фиса Хота, који је пред турским потерама морао да емигрира из северне Албаније.¹⁰⁸ Да је у овим контактима са истакнутим представницима албанског национално-политичког живота могло бити и извесне рачунице политичког карактера, несумњиво је. Али та политика могла је бити уперена само против Турске, као што се то нарочито показало у финансијском, политичком и моралном помагању антитурског покрета Мустафа-паше Бушатлије (Милошевим посредством дошло је и до измирења Мустафа-паше и малисорских Арбанаса са владиком Петром II и Црногорцима,¹⁰⁹ што је, опет, имало велики политички значај за процес јачања антитурских расположења и антитурских политичких акција у југозападним крајевима европске Турске).

Премда са Грцима, од времена Карађорђевог убиства 1817. и преговора са хетеристима око 1820. године, није одржавао ближе политичке везе — што се може објаснити и географском удаљеношћу главних центара Грчке револуције 1821—1827. године — кнез Милош је, политиком откупљивања грчког робља и давањем помоћи Атинском универзитету, стекао основа да га краљ Отон I одликује орденом Спаситеља!¹¹⁰ Било је у овом акту, сматрамо, више од чина уобичајене куртоазije; али ближи подаци о томе нису остали да би се могла претпоставити нека тешња политичка сарадња између њих после 1830. односно 1833. године.¹¹¹ Пада у очи, међутим, велико интересовање Краљевине Грчке да у Београду, после аустријског, британског, руског и француском конзулата, успостави и свој, што Порта из политичких разлога никако није хтела да дозволи.

¹⁰⁶ М. Гавриловић, нав. дело, 93 у нап., 102, 106.

¹⁰⁷ Исто, II, Београд, 1909, 24; Видети: В. Стојанчевић, *Милош Обреновић и његово доба*, 353.

¹⁰⁸ Јагош Јовановић, *Улога Вукотића и Вучићевића у Црној Гори*, Историски записи, књ. VII, св. 7, Цетиње, 1951, 303; Упор.: Владимир Стојанчевић, *Гласник САН*, VIII, 2, Београд, 1956, 212.

¹⁰⁹ М. Гавриловић, нав. дело, III, 335—343, 346—349.

¹¹⁰ М. Ђ. Милићевић, *Кнез Милош прича о себи*, Споменик СКА, XXI, Београд, 1893, 19 у нап. („У време боја грчког с Турцима, ови су много грчког народа заробили и, по свом обичају, робље продавали. Тако доведу они и у Србију неки број ових робова на продају. Ја то видим, и све од Турака за новце откупим, и све их ослободим. Кад за ово чује грчки краљ, захвали ми, и орден Спаситеља с лентом пошаље ми на дар.“); В. Стојанчевић, *Откупљивање робља у Србији за време кнеза Милоша*, Зборник Музеја првог српског устанка, 2, Београд 1960, 98—101.

¹¹¹ В. Стојанчевић, *Милош Обреновић и његово доба*, 345—351.

Интересантан је био и Милошев став према Турцима као народу, а посебно према муслиманима домаћег порекла, тј. Словенима у Босанском пашалуку. Разматрајући ово питање, можемо рећи да кнез Милош није имао ништа против муслиманске популације ни и верском ни у друштвено-културном погледу, па је у Србији, с времена на време, материјално помагао муслиманску сиротињу и муслиманске џамије.¹¹² Али он је знао да су, на пример, босански муслимани, предвођени од својих капетана и бегова, били непријатељски расположени према њему, видећи у Србији опасност по своју веру и своје поседе. Обрнуто, кнез Милош је у владајућим феудално-управним личностима муслиманске Босне видео главно војничко и политичко упориште турског царства у западним словенским крајевима на Балканском полуострву (као што се то јасно показало у време првог устанка) и господарећу класу која није радила ни у интересу сопствених кметова, како хришћана тако и муслимана, па се стога према њима понашао као политички противник. То се најбоље видело, и у једном и у другом погледу, у покрету Хусеина Градашчевића 1831/32. године, када је кнез Милош стао на страну Порте и султана!¹¹³

Као што се види, кнезу Милошу је било нарочито стало да одржи популарност у Босни, Старој Србији, Румелији, Бугарској, Македонији, па чак и у Албанији. Повећане и благотворне последице задобијене аутономије утицале су на то да се углед Србије и српског кнеза широко распростре по Балкану, чему је и сâм Милош, погодном речју, примером или поклоном и материјалном помоћи (често не гледајући на веру и народност), увелико доприносио. Отуда и обраћање на српског кнеза из разних крајева Балканског полуострва. Јер, кнез Милош није никако веровао у искреност и крајњу добронамерност својих великих суседа, као што је, насупротив томе, био склон да поверује у велику, иако скривену и насилно пригушену, физичку и моралну снагу балканских народа.¹¹⁴ Разуме се да је највише држао до српског народа и до његовог што скорјијег и потпунијег ослобођења од турске власти. У свим балканским народима, у њиховој општој тежњи за еманципацијом од турског тугорства и подаништва, он је видео блиски природни ослонац и, за случај погоршања међународног положаја Србије (због очевидног мешања и руско-аустријске помоћи уставобранитељском покрету против Милоша), могућег природног савезника. Милош је исправно схватио да ће, прихвативши ове пробужене народне тежње за слободом и помажући у границама могућности народне покрете, водећи при томе еластичну антитурску политику, убрзати sazревање услова за брзо распадање Турске, избећи нагли и груби империјализам и политичку интервенцију великих сила, и тиме омогућити поступно национално-политичко и социјално-економско ослобођење балканских народа. Зато је он био за поступност у решавању Источног питања, али за убрзавање процеса унутрашњег антитурског расположења и антитурског рада, слично еманципационом поступку у Србији Београдског пашалука између 1815. и 1830. године, који је довео до елиминисања турске управе. Отуда и ње-

¹¹² Тихомир Борђевић, *Из Србије кнеза Милоша*, Београд, 1924, 143.

¹¹³ Видети: М. Гавриловић, нав. дело, 351—356; Упор. и: Момчило Жеравчић, *Планови кнеза Милоша о Босни и Херцеговини*, Историски записи, књ. XI, Цетиње, 1955, 371—377.

¹¹⁴ В. Стојанчевић, *Политички погледи кнеза Милоша*, 350.

гове везе са Србима у Турској, са Македонским Словенима, Бугарима, Грцима и Арбанасима, разуме се у различитом интензитету у појединим раздобљима. Кнез Милош је, дакле, био један од првих политичких људи на Балканском полуострву који је, после Једренског мира и одустајања Русије да уништи Турску, заступао начело сарадње међу балканским народима и помагања њихових стремљења ка ослобођењу од Турака.¹¹⁵ Разлоге за овакав Милошев став требало је тражити и у реалистичности његове политике према међународном положају Турске, а и према положају подјармљених балканских народа, о чијој судбини европска дипломатија није много водила рачуна. Природно, кнез Милош је петнаест или осамнаест година очекивао да се процес аутономизације Србије оконча, па је био убеђен да се ослобођење балканских хришћана неће тако лако извршити, с обзиром на то да су велике европске државе у свом ставу према Турској биле политички подељене, било због дипломатског несклада око наслеђа турских територија на бази империјалистичке поделе интересних сфера, било због легитимистичког и антидемократског начела које су спроводиле у својој политици према Турској.¹¹⁶

Популарност кнеза Милоша међу словенским поданицима турског царства није била непозната Порти и вишим круговима турског феудалноправног друштва. Већ сама чињеница да је српски кнез израстао као значајан политички фактор из једног устанка који је задирао у интегритет и суверенитет турске државе говорила је више но ишта о томе како су Турци нерадо гледали на њега, на српски народ и на Србију ослобођену султанове непосредне власти. На Порти су били уверени да је 1815. година — надовезујући се на период 1804—1813 — представљала, у ствари, онај несрећни почетак једног видљивог и, што је још важније, сталног процеса нагризања целовитости Турске: за српским устанком дошао је грчки, а за овим један велики међународни заплет у коме се османско царство нашло готово усамљено. Једренски уговор из 1829. године био је еклатантна потврда за то. Али ако је турско царство могло, некако, и да „превари“ негативне последице спољне интервенције Европе, у овом случају Русије, оно се тешко мирило са појавом да је после таквих спољних интервенција обично долазило до даљег осипања Портиног суверенитета на периферним деловима царства, као што је већ био случај, почев од краја XVIII века, са Молдавијом, Влашком, Црном Гором, Србијом и Грчком. И обрнуто, обично су ратови европских сила са Турском почињали због поремећаја који су долазили на границама царства услед политичких, антитурских покрета Влаха, Срба и Грка.

Међутим, проглашење независности Грчке и аутономизација Србије, што је било логична последица изгубљеног рата¹¹⁷ и наметнутих мировних услова у Једрену 1829. године, крили су у себи још већу опасност за дезинтеграционе процесе у Турској, пошто су услови и узроци за то били далеко повољнији, односно дубљи од било којег спољног основа или спољне претње. Јер, коначно, од времена Бечког конгреса Турска се сматрала, у неку руку, као члан породице европских великих

¹¹⁵ В. Стојанчевић, *Милош Обреновић и његово доба*, 376—377.

¹¹⁶ В. Стојанчевић, *Политички погледи кнеза Милоша*, 354.

¹¹⁷ А. Дебидур, *Дипломатска историја Европе*, I, Београд, 1933, 421, 422, 428—430.

монархија, као једна од чланица политичко-дипломатске констелације познате под именом Концерт великих сила. Самим тим она је имала одређено место у међусобним односима европских држава и могла рачунати на заштиту једних држава од агресије других. Међутим, проблеми у вези са новоформираним балканским полудржавицама: Влашком, Молдавијом, Србијом, Црном Гором и Грчком, односно са начелом националног буђења и националноослободилачких покрета на Балканском полуострву — чији су иницијатори и главни носиоци биле управо ове бивше турске провинције — представљали су нешто озбиљније, сложеније, динамичније. Повезане са крајње незадовољавајућим стањем балканских хришћанских народа, нарочито на сектору стално погоршаваног аграрног питања и пореских оптерећења раје, ове нове појаве нису обећавале ништа добро по даљу безбедност и мирни развој унутрашњих односа у Турској.¹¹⁸

Али док је несигурност од Грчке — због њеног изолованог географског положаја и слабих економских и популационих снага — за Порту била релативно незнатна, дотле је опасност од Србије била далеко већа и виšekратна, ако се имала у виду посебно њена национална управа, на челу са снажном личношћу кнеза Милоша Обреновића. Ми смо већ изнели нека од Портиних гледања на улогу и значај Милошев у социјално-политичким конфликтима које је турско царство имало са својим хришћанским поданицима. За овакву Портину процену било је колико типично, толико и очигледно да су сви већи антигтурски покрети, буне и устанци 1830-их година били лоцирани у ближој околини српске границе. Чак и када се не би знало за Милошеве тајне радње са Арбанасима Мустафа-паше скадарског из времена рата 1828/29. и абранашког сепаратистичког покрета 1830/31. године и за његово финансијско и морално-политичко ангажовање на страни тог покрета! Отуда је излазило да је Милош имао далеко више политичких способности но што му је ситуација, објективно, ишла на руку: када је могао да упливише на Арбанасе — муслимане, какав ли је тек могао бити његов утицај међу Словенима — хришћанима?!

На пример, зар се Милош једном оглушио о сасвим озбиљне опомене Портине да врати царству десетине хиљада избеглица у Србију,¹¹⁹ пре и после 1830. године, што ће рећи хиљаде харачких и пореских обвезника, давалаца спахијског десетка, везирске и царске мирије и др.! Или, није ли он, наочиглед свему царству, иселио више хиљада муслимана из Србије,¹²⁰ ускратио велике своте харача и беглика, закинуо на откуп муслиманских имања, учинио да су Срби из Кнежевине могли слободно путовати по целом турском царству са српским пасошима, готово као поданици било које европске велике државе која се позивала на познате капитулације? Зар и сама Порта није — на Милошеву интервенцију, у виду молбе или мита — уклонила „са мансупа“ не једног од својих обесних и према раји насртљивих паша, санџакбегова, муселима, итд., односно није ли се Милошевом протекцијом на

¹¹⁸ А. С. Егеп, нав. дело, 28, 150—151 (Аграрно питање било је деликатно за Порту и због бојазни од интервенције Русије и Аустрије).

¹¹⁹ Упор.: Куниберт, нав. дело, 483, нап. 2.

¹²⁰ Шабан Хоџић, *Миграције муслиманског становништва из Србије у североисточну Босну између 1788—1862*, Чланица и грађа за културну историју, I, Тузла, 1958, 65—75.

Порти, на пример, послужио и један моћни, наследни феудалац, Махмуд-паша Ротула, да сачува свој пашалук;¹²¹ или, зар се није чак један од најмоћнијих херцеговачких муселима, Смаил-ага Чентић, обраћао за помоћ¹²² и интервенцију Милошеву на Порти против зулума и аутократског режима Али-паше Ризванбеговића, херцеговачког везира? Најзад — у низу других примера — није ли сâм Милош имао смелости и снаге да Порти доставља тешке тужбе и жалбе хришћана из херцеговачких кадилука против зулума и неправди Али-паше из Мостара? Што је још важније, Порта је о свему овоме сазнавала од самога Милоша, да би и сама могла да дејствује по праву суверене власти. А колико је било тога што она није никад сазнала, или сазнавала са закашњењем или тек по завршеним пословима. Од тајних веза и тајних радњи Милошевих међу њеним поданицима, Порта је више подозревала и страховала него од његових јавних иступања и јавних захтева. И сâма мајстор закулисних радњи и тајне политичке акције, Порта је могла најбоље познавати разорну снагу и погибелни утицај тајних Милошевих веза и радњи са њеним незадовољним и бунтовним поданицима. Због тога је она примењивала посебну тактику према српском кнезу, да би га, што је могуће више, учинила мање опасним по сопствене интересе. Један од њених начина био је да му јавно изражава своју захвалност за његову (тобожњу) лојалност, а да при том, истовремено, најпажљивије тајно прати његове акције и дела. Тиме је мислила да га успава у његовом самоуверењу неоткривеног виновника и интервента у унутрашње ствари царства. Други начин био је изражен у помагању Милошеве политичке опозиције у Србији по питању доношења Устава, а радило се нарочито преко Аврама Петронијевића:¹²³ Србија забављена унутрашњеполитичким проблемима била је мање опасна за вршење утицаја у Турској. Било је то управо слично ономе како је Милош поступао међу Портиним поданицима на њеној територији! (У овом политичком двобоју око питања Устава у Србији Порта је стала на страну Милошевих противника и, искористивши противљење Русије као протектора српске аутономије, допринела Милошевом паду са власти у Србији.¹²⁴ Била је то нека врста освете за све оно што је он учинио на елиминисању турске власти у Србији између 1815. и 1833. године и на стварању нередовног политичког стања у неколико њених пограничних пашалука — санџака!)

За одређивање Милошевог става према Порти и према народним покретима у Турској од великог је значаја било држање великих европских сила према турском царству и ширем комплексу Источног питања. Познато је да је у Једренском уговору, а и касније, све до Париског конгреса 1856. године, европска дипломатија заступала принцип политичког status-quo-а у Турској, а то је подразумевало и априорну осуду сваког устаничко-револуционарног покрета поданика турског царства,

¹²¹ Архив Србије, Кнежева канцеларија, VI, 631 (Београдски конак).

¹²² Упор.: Архив Србије, Збирка Мите Петровића, XIа, 64 (од маја 1838).

¹²³ М. Б. Милићевић, *Поменик*, 542, 544; Упор.: В. Стојанчевић, *Једно писмо Аврама Петронијевића кнезу Милошу пред доношење Устава од 1838. г.*, Архивски преглед, 2—3, Београд, 1960, 320—321.

¹²⁴ М. Гавриловић, *Почеци дипломатских односа Велике Британије и Србије*. Из нове српске историје (Изд. СКЗ), Београд, 1926, 186—187.

аналогно принципу монархијског легитимизма у Европи.¹²⁶ То је, у крајњој линији, нашло одраза и у Милошевој политици према збивањима у Турској,¹²⁸ премда је било уочљиво — а то се види и из онога што смо већ изложили — да је он покушавао на разне начине да некако „ректификује“ политику европске дипломатије у односу на судбину балканских народа под турском влашћу. Његова мисао у томе била је јасна, иако су његови поступци и ставови према збивањима у Турској изгледали понекад чудни, чак и противречни. Њему је било јасно, у теоријском разматрању комплекса односа Србије према Порти, да је аутономија Србије, према хатишерифима из 1830. и 1833. године, била врхунац онога што се у датим политичким условима могло постићи на плану билатералних српско-турских преговора а и на плану међународних обавеза Порте према Србима (6. тачка Једренског уговора).¹²⁷ Милош је био свестан те чињенице, као и малене снаге Србије да директно и отворено даље иступа против Турске. Али, као и сваки добар политичар и далековиди државник, он је настојао да не замре мисао о ослобођењу српског народа под Турском и да би то ослобођења, у ствари, требало да представља обнову старе српске државе, односно старог српског царства.¹²⁸ Имајући у виду тешку кризу Турске на унутрашњем плану и опадање њене моћи у међународним односима, Милошу се није чинило нереалним да постави то питање као једно од циљева политичког рада Србије у будућности. При повољним међународним околностима, ако би дошло до даљег опадања и дезинтеграције турског царства, ништа није било природније него да Србија изврши уједињење са оним деловима турских територија — провинција у којима је српски народ живео као већина или у знатном броју: то се у првом реду односило на Босну, затим и на Стару Србију.¹²⁹ Та идеја имала је, по Милошу и његовим сарадницима, оправдања највише због тога што је хришћански део становништва у њима желео прикључење Србији и што је, уопште, већи део становништва тадашње Србије, у првом, другом или трећем колену, био насељеник из разних кадилука Босанског, Новопазарског, Пећког, Призренског, Приштинског, Лесковачког и других околних пашалука.¹³⁰ Уосталом, Милош је у овоме видео повратак на територијално стање које је — разуме се, према историјској традицији — претходило слому средњовековне српске државе под ударцима Турака, а коју је сада ваљало рестаурирати баш на рушевинама турског царства. Најзад, то је била и мисао првог устанка, односно вођа првог српског устанка, почев још од одлука Смедеревске скупштине крајем 1805, а

¹²⁶ А. Дебидур, нав. дело, 518—519; (В. В. Потемкин), *Историја дипломатије*, I, 441, 442, 450; В. Поповић, *Источно питање*, 117.

¹²⁷ В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Белоградичка буна*, 138—140.

¹²⁸ „И тим фундамент тврди сталности Отчества поставио, и први степен столпа српскога сада сазидао“, *Кнез Милош прича о себи*, 18; — Г. Јакшић, *Европа и васкрс Србије*, Београд, 1933, 406.

¹²⁹ М. Гавриловић, нав. дело, 127, 132.

¹³⁰ *Писма Боа-ле-Конта*, 40.

¹³¹ Видети: Јован Цвијић, *Метанастијачка кретања, њихови узроци и последице*, Београд, 1922, 57—59, 67—68. Уопште много грађе за овај проблем дао је Тих. Р. Борђевић, *Архивска грађа за насеља у Србији у време прве владе кнеза Милоша*, Београд, 1926; Упоред.: В. Стојанчевић, *Косовско-полимске миграције у Србију кнеза Милоша*, *Гласник Етнографског института САН*, IX—X, Београд, 1961, 179—198; В. Стојанчевић, *Кнез Милош и колонизација Србије*, *Историски преглед*, 1, Београд, 1954, 31—37.

нарочито после великих успеха на бојном пољу 1806. и 1807. године, али и даље, готово све до краја устанка.¹³¹ Ми мислимо да је на оваквој поставци, после 1830. године, кнез Милош и градио своју политику тајног подупирања народних покрета у Турској.

Од ове мисли о ослобођењу српског народа па до мисли о помоћи и сарадњи са другим балканским народима није било далеко. Ако се Турска, једном, оружаним путем морала рушити ради интереса даљег развитка српске аутономије, односно ради ослобођења српског народа, онда се за Милоша постављало као сасвим логично да би се то могло лакше и потпуније извести и ширим процесом ослобођења свих балканских народа на рушевинама турске власти у босанском и румелијском вилајету. Бугари су му за то били најближи, које је он и иначе необично и многоструко помагао,¹³² али Милош није имао ништа против ни да Грци и Арбанаси дођу до своје слободе! Боа-ле-Конт је, са нешто литерарне дотераности, изразио ову Милошеву идеју, дајући јој обележје историјског документа, када је написао: „Требало би једанпут свршити с царством које се руши, и пустити све народе којима је ради њега уништена народност да уживају живот који им припада. Нека нам се допусти да се ослободимо Турака који још заузимају наше градове, и нека се затим та места сравне са земљом, како их више нико не би имао! Нека се Србима и Грцима, Арбанасима и Бугарима дозволи да управљају сами собом у земљама у којима живе, и нека се, ако је баш потребно, од Цариграда направи велика трговачка варош, под гаранцијом свих сила, од које неће нико зазирати, и која ће чинити добра целоме свету. Зашто дозволити да један народ покори други народ? Све је то противно природном реду, а природа, најпосле, никад не престаје да своје право тражи. Што се тиче помисли о подели Турске између сила, тиме се зло не би умањило, него би се још погоршало, јер би се тиме за будућност спремили само нови и бескрајни заплети. Што се мене тиче, ја, ево, изјављујем да за свога живота не могу очима видети да мој народ поделом припадне каквом другом народу. Оно што ми хоћемо, то је независност...“¹³³

Ове речи, приписане кнезу Милошу, нису биле реторика или само платонска идеја о једној концепцији уређења Балкана, заснована на сновима и визијама о пропасти Турске у Европи. Не, пошто је Милош и „конкретно“ радио — разуме се, у скромнијим размерама — да се балкански народи окупе ако не политички-организационо, а оно бар друштвено-културних везама тамо где је другачије било немогуће. Јер, осим балканских Словена, и Арбанаси су се жестоко почели супротстављати централистичким тежњама Порте и њеном програму о увођењу рефорама.¹³⁴ (У албанским крајевима, нарочито тамо где је племенско-фисовска организација била јака, увођење турских рефорама

¹³¹ В. Стојанчевић, *Први српски устанак према Бугарској*, 144.

¹³² В. Стојанчевић, *Милош Обреновић и његово доба*, 339—345. О помагању кнеза Милоша почевима бугарског препорода на плану просвете и културе, видети наш рад: *Бугари у Београду и Крагујевцу за време кнеза Милоша. Прилог познавању штампарско-издавачке делатности Бугара у Србији* (у зборнику: *Симпозиум о градовима*, изд. САНУ, у штампани).

¹³³ *Писма Боа-ле-Конта*, 39.

¹³⁴ Видети: Драг. Павловић, *Покрет у Босни и Албанији*, 68—75; В. Стојанчевић, *Северна Албанија под турском влашћу 1830-их година*, *Историски часопис*, VII, Београд, 1957, 123—143.

значило је, махом, укидање извесних аутономних права, односно увођење пореза, низама, присуство турских чиновника.)¹³⁵ Грци су, такође, били уплетени у потпиривање антитурских покрета међу јелинским становништвом у Епиру и Тесалији и међу православним Тоскама на југу Албаније. Бугари су се, исто тако, већ почели интересовати и за политичка питања у смислу национално-културног конституисања и идеје о обнављању бугарске државе, коју су управо Турци у XIV веку поробили.¹³⁶ Затим, и међу Македонским Словенима осећао се све више велики друштвени покрет који је тежио за везама са осталим суседним хришћанским народима ради ослобођења од Турака.¹³⁷ Милош, који је пратио сва политичка збивања у Турској, сигурно је знао и за ове процесе у далеким југозападним, јужним и источним областима Балканског полуострва. Стога је и могао помишљати на балканску сарадњу. Мишљење Боа-ле-Конта о томе није било усамљено у европској дипломатији. Француски и енглески конзули, постављени у Београду од 1837. и 1839, били су сведоци оваквих политичких потеза Милошевих кад год се расправљало о положају балканских народа и будућој судбини турског царства у Европи.

У овоме смислу занимљиво је навести и неколико мишљења британског конзула у Београду, Д. Л. Хоџеса, који се интересовао не само за унутрашње прилике у Србији и за утицај који је Србија имала на остале балканске народе већ и за мишљење Милошево о заинтересованости великих европских држава за прилике на Балкану. Тако је он, на пример, био мишљења да је Милошев утицај на прилике у Бугарској, Македонији и Босни био увек велики. „Али сад сам . . . савршено убеђен да су те две земље (тј. Босна и Румелија) сасвим на његовом располагању, и по томе на располагању оне силе која своје упливу задобије првенство у Србији“, ¹³⁸ писао је Хоџес Палмерстону. Или: „Милош као главар нације српске има неизмеран утицај на хришћанске народе европске Турске. Он може да их креће по својој вољи, као што су многобројна факта то показала. Овај утицај, кад се усмери како треба, може да подржи Турску, а може и да учини да она падне.“¹³⁹ Хоџес је лично био сведок преписке сарајевског митрополита са кнезом Милошем ради заштите православних хришћана у Босни и Милошеве помоћи за то на Порти, па је о томе обавештавао своју владу: „ . . . ја добро знам какав утицај он (Милош) има на хришћански народ европске Турске, а нарочито на Бошњаке.“¹⁴⁰ Исто тако, кнез Милош је могао довести у везу многе Словене из Македоније са будућим британским конзулом у Скопљу, ако би британски конзулат тамо био отворен: „Када бисмо тамо имали свог вицекоњула, Кнез рече да би га он могао довести у везу с људима на које би се могао сасвим ослонити и преко којих би брзо постао познат.“¹⁴¹ Ово што Хоџес јавља о политичком утицају кнеза

¹³⁵ Hyacinthe Hecquard, *Histoire et description de la Haute Albanie ou Guégarie*, Paris, 1858.

¹³⁶ Видети: Петъръ Никовъ, *Българско Възраждане*, София (1929), 25—36 и д.

¹³⁷ Климент Цамбазовски, *Културно-општественте врски на Македонците со Србија во текот на XIX века*, Скопје, 1960, 15—18 и д.

¹³⁸ Један конзулски извештај о Србији, 65.

¹³⁹ Исто, 73.

¹⁴⁰ Исто, 80.

¹⁴¹ Нав. место.

Милоша на разне крајеве и народе Балканског полуострва односило се на време његовог боравка у Србији, тј. на године 1837, 1838. и 1839. А то се, опет, потпуно слагало са мишљењем Боа-ле-Конта, по коме је — четири или пет година раније — Милош намеравао да свакако ради на уклањању турске власти са већег дела Балканског полуострва, разуме се, за случај да му посебне и опште прилике на Балкану и у Европи буду ишле наруку: „Што се тиче задатка коме он тежи, према мојим разговорима с њим и с људима који су око њега... он не сматра да је постигао што жели. То неће бити ни онда кад буде успео да протера Турке из градова, него тек онда ако буде у стању да обнови старо српско царство, што ће рећи да у једну државу сједини оне три области, Србију, Босну, Херцеговину, у којима је народност једнога истог племена, које говоре једним истим језиком и чије су судбине тако дуго биле тесно везане једна за другу.“¹⁴²

Као што се види, Милошева концепција српског ослобођења била је везана за рушење турске власти, а ово се могло постићи најдоследније само нестанком те власти, што ће рећи устанком, револуцијом. Ако сама Србија, с обзиром на политичке околности у међународним релацијама, није смела отворено да покрене револуцију нетурских народа на Балкану, или бар међу словенским становништвом Босне, Херцеговине, Старе Србије, Македоније и Бугарске, она је то могла чинити подстицањем револуционарних расположења и стварањем дипломатско-политичких услова у Европи да се потчињеним народима у Турској призна право на ослобођење од Турака;¹⁴³ другим речима, требало је најпре придобити европско јавно мњење и добити пристанак влада европских држава да се опште стање хришћана у Турској може и мора мењати, па да се тек онда, ако Порта не буде дала широке аутономије својим балканским провинцијама, покрене велики антитурски устанак. Друга алтернатива, насилно покретање једног устанка балканских народа само уз помоћ Србије, чије су снаге ипак биле малене и чија је политика према Турској била условљена ставовима европске дипломатије према принципу *status-quo-a*. легитимизма и антиреволуције уопште (као супротног монархијском начелу), не би довела до пуног успеха, односно изазвала би не само интервенцију војних снага турске царевине већ, по свој прилици, и оружану интервенцију великих европских сила, којима је, у томе тренутку разрешавања проблема Источног питања, највише одговарала ситуација одржавања пуног суверенитета и интегритета турске царевине на Балканском полуострву!

У тој великој противречности хтења и стварности, интимних тежњи балканских народа за ослобођењем и европске политике заштите Турске, као и у распињању самог Милоша између метода и тактике устанка и револуције у Турској и политике полулегалне — полутајне политичке инфилтрације са циљем да се балкански народи најпре добровољно припреме и међусобно политички и културно повежу, кретала се и историја унутрашњих збивања у Турској и историја односа кнез Милош и јужнословенски народи под турском влашћу, односно исто-

¹⁴² Писма Боа-ле-Конта, 40.

¹⁴³ Војислав Вучковић, Кнез Милош и основна политичка мисао садржана у Гараманиновом „Начертанију“, Југословенска ревија за међународно право, I, Београд, 1957, 5—6.

рија односа Србије кнеза Милоша према Турској у оквирима њене спољне, националне политике.¹⁴⁴ И можда нико није боље схватио и оценио овакав начин иступања кнеза Милоша према приликама и збивањима у Турској од турског патриоте и писца Рашид-беја, када је писао: „Милош, уосталом, никако не престајаше да раји у Румелији и Босни улива у главу бунтовничке мисли, а нарочито после свог доласка из Цариграда, и онда поче још живље на томе да ради. Раји је преко својих људи поручивао: „Ето, српски народ, истина, проли крв, али дође до слободе. И ви треба с времена на време да устајете и да отказујете властима послушност, а вашу ствар да стављате до знања Европи, па да се тако ослободите турскога јарма и са нама, Србијом, сједините, па да на тај начин обновимо српско краљевство, које је на Косову пропало.“¹⁴⁵ Као што се из овога сведочења види, нису, дакле, били довољни само подстицај и помоћ из Србије, већ и подршка европске дипломатије. Ова је, међутим, била више заинтересована за одржавање Турске него за помоћ балканским народима и њиховим тежњама за ослобођењем од Турака.

За оцењивање политике коју је кнез Милош водио у вези са питањем еманципације балканских хришћанских народа било је од велике важности знати и његово мишљење о значају и улози великих европских сила у разрешавању турско-хришћанских противречности на Балканском полуострву. Тако, Милош је после Једренског уговора увидео да Русија није више заступала идеју о распарчавању турског царства.¹⁴⁶ Стога је он покушао да заинтересује француску дипломатију, која у то време показује све веће интересовање за прилике на Балкану.¹⁴⁷ Али, Милош је поверовао тек Џ. Л. Лоцесу да је Велика Британија била спремна да помогне еманципациони покрет балканских народа, па се стога после 1837. године препустио британској дипломатији и њеној заштити, полазећи свакако и од потреба да се на њу ослања и у решавању унутрашњеполитичких проблема у вези са уставобранитељским покретом.¹⁴⁸ У односу на Аустрију кнез Милош је показивао доста скепсе; штавише, изражавао је бојазан да би она била противна променама у Турској које би ишле у корист султанових хришћанских поданика.¹⁴⁹ Отуда, сазнавши — око 1837/38. године — за сву реалност изукрштаних интереса великих сила на Балканском полуострву, за њихово размимоилажење у питањима ослобођења балканских народа, чак и за њихово противљење да се турска управа замени новим облицима националних држава, кнез Милош је — и сам заокупљен питањима уставобранитељске опозиције у Србији — у знатној мери одустао од непосредног ангажовања у унутрашње ствари Турске, али је наставио

¹⁴⁴ В. Стојанчевић, *Милош Обреновић и његово доба*, 327—329.

¹⁴⁵ Рашид-беја *Историја чудноватих догађаја*, 44.

¹⁴⁶ Упор.: С. С. Татищевъ, *Внѣшняя политика Императора Николая Перваго*, С. Петербургъ, 1887, 202—206.

¹⁴⁷ В. Вучковић, *нав. дело*, 6.

¹⁴⁸ *Један конзулски извештај о Србији*, 48—50; М. Гавриловић, *Почеци дипломатских односа Велике Британије и Србије*, 118, 119, 122, 126.

¹⁴⁹ "Zum grossen Theile hat es Metternich verschuldet, wenn am Timok und an der Morava, wenn in Bukarest und Jassy Oesterreich feindliche Strömungen sich einnisteten und in allen einschneidenden Fragen Russland der umworbene Rathgeber wurde und blieb, während gegen das Wiener Cabinet ein tiefes Misstrauen Platz griff." (Adolf Beer, *Die orientalische Politik Oesterreichs seit 1774*, Prag, 1883, 417).

да потајно помаже ослободилачка настојања турских поданика, у првом реду оних који су се налазили у областима ближим Србији. (То ће се, нарочито, показати у народним устанцима и покретима у Турској за време његовог боравка ван Србије, после 1839. године, када се његов утицај осећао на читавом подручју Видинског, Нишког, Лесковачког и других пашалука у Турској!)¹⁵⁰

*

Данас је веома тешко реконструисати у детаље све планове и интимне политичке тежње кнеза Милоша и утврдити докле су и како допирали конци његове завереничке улоге у минирању турске државне организације, односно какав је био у појединостима његов рад на ослобођењу балканских народа од вишевековног робовања турској власти. Иако је у својој управи Србијом био оличење свемоћног господара, аутократе и деспота, не може му се порећи да у својим спољно-политичким плановима у вези са ослобођењем балканских народа није показивао доста демократског осећања за њихову обесправљеност и њихове патње, што му је управо и давало, једним делом, реалну подлогу да се ослони на њихово антитурско расположење и да са њима политички рачуна.¹⁵¹ Историјска је чињеница да је, на овај или онај начин, кнез Милош имао удела у свим великим бунама и устанцима у Босни, Румелији и Бугарској између 1833. и 1838. године, и да је на његов утицај међу пограничним турским поданицима у тим крајевима рачунала и сама Порта, омогућивши му, чак, да се у случају Нишке (1835) и Пиротске буне (1836) појави у својству њеног посредника! С друге стране, готово сви покрети који су се јављали око српске границе рачунали су са тим да ће их Србија и њен кнез помоћи у њиховој тежњи за ослобођењем од турске власти, или бар у олакшању политичко-правног положаја и аграрноправних обавеза.

У историјском оцењивању карактера и вредности односа и става кнеза Милоша према проблему ослобођења балканских народа, посебно његове улоге у народним покретима у Турској између 1828. и 1839. године, не смета ништа што је сва његова рачуница у овом погледу била условљена и зависна од опште европске политичке ситуације и од дипломатских потеза великих европских држава у оквиру решавања комплексног проблема Источног питања. Напротив, у својој балканској политици он је, начелно, био за радикално укидање турске власти, а тактички — за њено смањивање и повлачење пред пробуђеним ослободилачким тежњама балканских народа, као и за повезивање тог ослободилачког процеса са националним тежњама Србије.¹⁵² Тако је кнез Милош гледао на питање ослобођења балканских народа од турске власти и прижељкивао његово решење.

У сваком случају, за Милошево име и његову личност била је везана велика нада балканских народа, у првом реду српског, у ослобо-

¹⁵⁰ В. Стојанчевић, *Једна обреновићевска завера против уставобранитељског режима 1846. год.*, Историјски часопис, XIV—XV, Београд, 1965, 119, 124, 127.

¹⁵¹ В. Стојанчевић, *Политички погледи кнеза Милоша*, 360.

¹⁵² Нав. место.

ђење од турских власти.¹⁵³ У томе су се слагала и домаћа и страна (европска и турска) сведочења, то су касније потврдили и архивски извори. За своје време и за своје савременике, нарочито оне у Турској, кнез Милош је био симбол слободе и моралног патроната, чија се реч у Цариграду морала саслушати, ако не и послушати и испунити. За поробљене балканске народе у Турској кнез Милош је био оличење нове снаге и нових хтења, која се нису мирила са постојећим стањем и односима, и пример који је требало следити да би се дошло до слободе и ослобођења, као што се десило у Србији између 1815. и 1830. односно између 1830. и 1839, када је кнез Милош отишао са власти из Србије пошто ју је учинио потпуно независном од турске управе у националним пословима. А то питање самоуправе, међу турским поданицима на Балкану, схватало се као елиминисање турских управних и пореских органа из народне средине одређених провинција и крајева и препуштање домаћим људима да посредују између народа и турске власти (као што је био случај у Србији између 1815. и 1830. године). Затим, оваква самоуправа је требало да израсте у пуно ослобођење од присуства турске управе и турске власти и да доведе до образовања народног представништва и народних институција (као што је било у Србији између 1830. и 1839. године), а то је, заправо, требало да значи крај турске владавине над народима Балканског полуострва. У томе је Србија служила као узор и претеча, а кнез Милош сматран за иницијатора и духовног предводника једног широког еманципационог, ослободилачког народног покрета, за политичара и државника који је, несебично и према реалним снагама Кнежевине Србије, тежио да допринесе и ослобођењу осталих народа и крајева Балканског полуострва осим што је — у првом плану — радио на томе да најпре ослободи делове српског народа који су се још налазили под турском влашћу.¹⁵⁴ Нема сумње да је његово помагање народних покрета у Турској између 1828. и 1839. године било поуздани знак његове политичке концепције негирања турске власти у многим крајевима Балканског полуострва и жеље да се она, једном, замени новим политичким творевинама на бази националног ослобођења свих балканских народа.

¹⁵³ Б. Куниберт, нав. дело, 568—569.

¹⁵⁴ Аврам Петронијевић излагао је Боа-ле-Конту народне молбе из Турске: „Бошњаци, Херцеговци па чак и Словени у Арбанаској... предложили су нам, да образујемо један велики савез свих српских племена. Наш кнез је то одбио... пошто је могуће да би нам у том случају Аустријанци пали за врат, али кад било да било, мора доћи до тога“ (Писма Боа-ле-Конта, 40).

PRINCE MILOCH ET LA PORTE OTTOMANE, MOUVEMENTS
POPULAIRES EN TURQUIE 1828/1839

Tout en organisant les relations serbo-turques en Serbie, le prince Miloch Obrenovitch menait une politique nationale en Turquie. En soutenant les aspirations émancipatrices de la population dans différentes provinces turques, il réalisait une politique anti-turque spéciale, semblable à celle qu'il avait adoptée avec les Turcs et les autorités turques dans le pachalouk de Belgrade entre 1815 et 1833. Cette politique consistait dans l'aide et le soutien de toutes les actions des chrétiens en Turquie qui visaient au discrédit ou à la baisse de l'autorité de l'administration turque dans le but principal d'obtenir pour les habitants de ces différentes régions des privilèges et des droits garantis par la Porte. En cas d'émeutes et de soulèvements Miloch intervenait auprès de la Porte pour que la pacification s'effectue sans l'emploi de mesures répressives, en proposant la médiation de ses agents spéciaux, ce qui était parfois accepté. Miloch procédait ainsi pour avoir le peuple de son côté et pour attirer l'attention des Grandes puissances européennes sur la situation pénible des peuples chrétiens en Turquie. En même temps il incitait secrètement le peuple de s'insurger contre la tyrannie des Turcs et l'exploitation, en révolutionnant en premier lieu le peuple serbe en Turquie et en le préparant pour la lutte libératrice au moment propice qui pourrait se présenter dans la situation internationale. Knez Miloch aidait également les Bulgares en les assistant surtout dans la voie de la culture et de l'instruction publique. Il entretenait de même des relations avec les Albanais et les Grecs.

La Porte Ottomane était consciente des agissements de Miloch, mais elle était impuissante de les empêcher soit par politique, soit par diplomatie. Grâce à cette action Miloch était très populaire parmi les Slaves de la Turquie qui voyaient en lui leur libérateur du joug turc. Ce fait est certifié par des documents officiels turcs et par les témoignages des consuls étrangers à Belgrade, en premier lieu des consuls français et britannique. Les données concernant le rôle de Miloch dans les émeutes et les révoltes en Turquie sont exposées en détail dans ce rapport.

Vladimir Stojančević